

В. В. СТАРАСЦІНА (Віцебск)
ПАЛЕАГРАФІЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА
КІТАБА ЯНА ЛЕБЕДЗЯ (1771 г.)

Кітабы (ад араб. — кніга) — рукапісныя тэксты, створаныя беларускімі татарамі ў XVI—XIX ст., прадстаўляюць вялікую навуковую каштоўнасць для айчынных філолагаў, этнографаў, гісторыкаў, археографаў, культуролагаў, рэлігіязнаўцаў і арыентолагаў. Пры вывучэнні арабскіх алфавітных рукапісаў надзвычай важнай з’яўляецца іх поўная палеаграфічная характарыстыка, якая мае на мэце не толькі даследаванне асаблівасцей пісьма, правільнае прачытанне тэкстаў, устанаўленне часу і паходжання помніка, але і дэталёвае апісанне вонкавых прыкмет рукапісу, такіх, як папера, чарніла, аздабленне, фармат, вокладка і інш. Палеаграфічнае апісанне кітабаў павінна ў пэўнай ступені замяніць для чытачоў іх тэкставае выданне ў форме перадруку ці фотакопіі, паколькі татарскія рукапісы да гэтага часу яшчэ не былі і верагодна доўга яшчэ не будуць выдадзеныя [1, 70].

Мэта артыкула — даць поўную палеаграфічную характарыстыку Кітаба Яна Лебедзя як рукапіснага помніка беларускіх татар другой паловы XVII ст. Захаванасць Кітаба Яна Лебедзя (1771 г.) здавальняючая. Кардонавыя вокладкі рукапісу абцягнуты чорнай скурай і злучаны карычневым карашком. На абодвух баках моцна патрэсканай скуры бачны адбіткі рамбавіднага ціснёнага арнаменту.

Рукапіс складаецца з асобных сшыткаў, пераплеценых разам. Запісы ў сшытках зроблены з абодвух бакоў аркуша. Перапісчык у канцы кожнай цотнай старонкі пісаў першыя літары слоў наступнай старонкі, каб не пераблы-

таць парадак старонак і забяспечыць правільнасць падбору аркушаў ці сшыткаў падчас пераплёту ўсёй кнігі. Аналізуючы гэтыя кустоды, а таксама сучасны склад сшыткаў, А. Антановіч прыходзіць да высновы, што ў рукапісе адсутнічае не менш за 15 аркушаў тэксту: 3 — упачатку, 11 — усярэдзіне і 1 — у канцы [2, 66]. Рукапіс напісаны на плотнай паперы, якая жаўцела ад часу і набыла карычневый колер па контуры, вуглы аркушаў загнутыя, значная колькасць старонак пашкоджаная, некаторыя з іх падклееныя. Фармат папяровага аркуша — 10 x 15,7 см. Колькасць радкоў на старонцы вытрымліваецца ад 13 да 16, на 159-й старонцы іх усяго 11.

Кітаб у дадзены момант складаецца з 230 старонак тэксту, а таксама 4-х чыстых старонак у пачатку і 8-мі ў канцы рукапісу. Нумары старонак былі прастаўлены ў пазнейшы час простым алоўкам і згодна з арабскай традыцыяй — справа налева. Пагінацыя аркушаў працягваецца далей і на тых старонках, дзе асноўны тэкст Кітаба скончаны.

Рукапіс напісаны карычневым чарнілам, назвы раздзелаў, некаторыя словы і літары, якія капіісты імкнуліся вылучыць, напісаны чырвоным колерам. Межы паміж часткамі тэксту перапісчык, акрамя колеру, вылучае графічна — малюнкамі, узорами, лініямі, расцягнутым і павялічаным напісаннем слоў. У раздзеле на старонках 159—160 для сінтаксічнага падзелу тэксту перапісчык ужывае спецыяльны графічны значок, унутранае кола якога выканана карычневым чарнілам, а знешняе — чырвоным: ...і жэбі дна сунднегу пад

майстатам божым стаць і за рызвана адзьвернагу раськэгу і за гаджэйуў кэтурыйе умірайуць ідунць да медынейу у мекейу і за тесьця а жана за сьвукра і за тесцю а жана за сьвекруў і жэбі пан бугк у райі паказаў парсуну свайу аміне... (160,1—160,9). Акрамя таго, у тэксце выкарыстоўваюцца і іншыя пунктуацыйныя знакі: Ш, •, ?, PP, P, ??, прастаўленыя ў пазнейшы час простым алоўкам. Напрыклад, у тэксце пра цара Давіда паслядоўна ўжываецца арабская літара «Ш» (та), надпісаная над радком: у сьветого давіда прарука і

крула кілку суть жун билу Ш йешчэ уў[п]удабаўшы субе эдну белагклуву сьличнууу барзду хапеў і прусіл йайе за себе уўзецц Ш она рэкла крулу давидзе Ш пуд тым прурэчэннем за цебе пайдү Ш йеслы би су мнууу у цебе сын бил Ш прэрэкай і шлубуу мне Ш то майму сыну крулуўству гуспударству пу сьмер[ці] свей албу по субе майеш йему даць і ўтвердзіць Ш (197,11—198,6). Словы і выразы, напісаныя адной з усходніх моў — арабскай ці турэцкай, нават пазначаюцца рыскай. Дапушчаныя ў тэксце памылкі капііст

імкнуўся выправіць: закрэсліваў памылковыя літары і словы, пры пропуску тэксту рабіў зноскі на палях, устаўляў прапушчаныя словы паміж радкамі.

Нярэдка ў пачатку кітаба перапісчыкі змяшчалі кароткі ўступ, які тлумачыў змест і заахвочваў да чытання, а ў канцы пазначалі сваё імя, дату і месца

стварэння кнігі. У разглядаемым рукапісе першыя і апошнія старонкі адсутнічаюць. Аднак на старонцы 158-й у рамцы сустрэаецца запіс: «даписэл тэн кітяб месюнца зі-л-кэд?э дна дзевунтегку ве чвартак йан лебедзь». Унізе лацінкай падпісана: «Roku 1771». Застаецца невядомым час дапісвання астатняй часткі тэксту (са 159-й па 230-ю старонку), аднак такія ўскосныя паказчыкі, як мова рукапісу, яго графічныя асаблівасці (напрыклад, адсутнасць асобнага знака для абазначэння гука [o], ужыванне літары ‘чым’ для абазначэння гука [ц’], паралельнае выкарыстоўванне літар ‘са’ і ‘сін’ пры перадачы мяккага [с’]), указваюць на тое, што ўсе тэксты рукапісу былі перапісаны не пазней за XVIII ст. [2, 359; 12, 356—357].

У Кітабе Лебедзя няма прамога ўказання на месца напісання рукапісу. Аднак на чыстых старонках у пачатку рукапісу мы знаходзім наступныя кірылічныя запісы: «Принадлежит мулле Алею Шегидевичу» і «ксенга друге, роздзал чварти». Першы з запісаў зроблены рукой уладальніка Кітаба, а другі, як сцвярджае А. Антановіч, вядомым слоніўскім перапісчыкам кніг першай паловы XIX ст. Мустафой Шагідэвічам. Таму А. Антановіч выказвае меркаванне, што рукапіс быў уласнасцю татарскай сям’і Шагідэвічаў са Слоніма [2, 66].

Рукапіс састаўлены двума перапісчыкамі. Першым з іх — Янам Лебедзем — напісаны тэкст на старонках 1—152, 154—160, 186—230. Другім почыркам напісана старонка 153 і тэкст з 161-й па 186-ю старонку. На сумеснюю працу капіістаў указвае тое, што абодва яны працавалі над перапісваннем аднаго і таго ж тэксту (напрыклад, аповесць «Звярыны сейм» напісана двума почыркамі), а таксама тое, што два почыркi прадстаўлены на адной старонцы (напрыклад, на 186-й старонцы два першыя радкі, якія з’яўляюцца працягам папярэдняга сэнсавага адрэзка тэксту, напісаны почыркам невядомага перапісчыка, а новы раздзел — з 3-га радка — напісаны Янам Лебедзем). «Дзве рукі» на адным аркушы дазваляюць выключыць магчымасць выпадковага ці наўмыснага аб’яднання двух розначасовых рукапісаў адным пераплётам.

Кітаб Яна Лебедзя на пачатку мінулага стагоддзя знаходзіўся ў зборы Віленскага Муфціята. Пра гэта сведчаць абрысы паловы круглай пячаткі, пастаўленай на вонкавым баку старонак 137 і 220, а таксама змешчаныя на адной старонцы ўпачатку і дзвюх старонках у канцы кнігі цэлыя пячаткі з тэкстам прапіснымі літарамі: «Mufti na Rzeczpospolitę Polską». Усярэдзіне пячаткі знаходзіцца сімвалічная мусульманская выява месяца і зоркі і тэкст на арабскай мове. У Муфціяце Кітаб Лебедзя быў зарэгістраваны пад № 54 (сігнатура — MRP-54). У 1946 г. рукапіс быў перададзены ў Караімскі гісторыка-этнаграфічны музей, паводле інвентарнага вопісу якога яму быў пры-

свечаны №35. У ранейшых навуковых працах даследчыкі называлі Кітаб Лебедзя ВЭМ-35.

У дадзены момант арыгінал рукапісу захоўваецца ў Нацыянальным музеі Літоўскай Рэспублікі. Сучасная сігнатура Кітаба Яна Лебедзя — LNM R 13035. Акрамя таго, эраскопія рукапісу, зробленая некалі А. Антановічам, знаходзіцца зараз у рукапісным адзеле бібліятэкі Вільнюскага ўніверсітэта (сігнатура F150-226 VUB RS).

Транслітараваны і ўведзены ў навуковы ўжытак Кітаб будзе садзейнічаць больш дасканалому вывучэнню спадчыны беларускіх татар з моўнага, літаратурнага і гісторыка-культурных бакоў.

ЛІТАРАТУРА

1. Łapicz, Cz. Kitab Tatarów litewskoopolskich (Paleografia. Grafika. Język) / Cz. Łapicz. Toruń: Wydawn. UMK, 1986. 236 s.
2. Антонович, А. К. Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система / А. К. Антонович. Вильнюс: Изд-во Вильнюсского гос. ун-та им. В. Капсукаса, 1968. 418 с.
3. Доктар філалогіі Вільнюскага ўніверсітэта А. Антановіч у манаграфіі «Беларускія тэксты, напісаныя арабскім пісьмом, і іх графіка-арфаграфічная сістэма» (1968 г.) разглядае Кітаб Яна Лебедзя ў шэрагу іншых 23 рукапісаў, адзначае асаблівасці графікі і арфаграфіі, апісвае некаторыя вонкавыя прыкметы Кітаба.

